

MĚNÍCÍ SE TENDENCE V RODINNÉ VÝCHOVĚ DĚTÍ ŠKOLNÍHO VĚKU

(dílní výsledky srovnávací výzkumné sondy)

STANISLAV STŘELEČ

Jaké změny můžeme zaznamenat s dvacetiletým časovým odstupem ve výchovných tendencích rodin s dětmi, které navštěvují základní a střední školy? Přisuzují rodiče v současnosti stejný nebo větší význam vzdělání svých dětí, jejich mravní kultivaci a některým jiným výchovným cílům? Nacházejí deklarované změny v paradigmatu výchovy odezvu také ve výchovných postojích rodičů?

Tyto a další podobné otázky tvořily v roce 1997 inspirační rámec pro srovnávací výzkumnou sondu. Při její realizaci byly užity stejné metodologické prostředky a postupy jako u jiné sondy uskutečněné v roce 1976.

Pro získání výzkumných dat byly v obou případech použity dotazníky s uzavřenými parametrickými i neparametrickými otázkami, z nichž některé tvořily soubor škálovacích otázek.

První skupinu respondentů (v roce 1976) tvořilo 873 rodičů žáků a studentů. Z tohoto počtu bylo 465 rodičů žáků 6.-9. ročníku dvou základních devítiletých škol (ZDS) ve Slavkově u Brna a ZDŠ na Křídlovické ulici v Brně. Obě slavkovské školy byly (a stále jsou) kromě místních žáků navštěvovány také žáky z okolních obcí.

Údaje získané od těchto respondentů byly vyhodnoceny spolu s údaji získanými souběžně od 408 respondentů, rodičů žáků navštěvujících Střední odborné učiliště nábytkářské v Rousínově a dále od rodičů žáků, připravujících se na instalatérské a kovoobráběcí profese ve slavkovském učilišti Svazu výrobních družstev (dříve Destila) a rodičů studentů navštěvujících Gymnázium Bučovice.

Srovnatelný byl celkový počet a přibližně stejné proporce mezi jednotlivými skupinami respondentů druhé výzkumné sondy uskutečněné v roce 1997. V tomto případě odpovídalo na otázky dotazníku 825 respondentů (430 rodičů žáků ze základních škol ve Slavkově u Brna a v Brně a 395 rodičů žáků již zmíněných středních škol se sídly v Rousínově, Slavkově a v Bučovicích.

Pro náš účel, spočívající v orientačním posouzení změn (příznaků změn) ve výchovných záměrech rodičů, dále předkládáme u několika vybraných otázek tabulkové přehledy absolutních a relativních četností odpovědí obou skupin respondentů (z r. 1976 a 1997).

Tabulka č. 1: Domníváte se, že jste za výchovu svých dětí zodpovědni především:

Varianta odpovědi	1976		1997	
	n	%	A	%
1. Vy sami	249	28,6	328	39,8
2. škola a veřejnoprávní výchovné instituce	12	1,4	3	0,4
3. stejnou míru odpovědnosti má rodina i stát	223	25,6	40	4,8
4. především Vy a potom stát a jeho výchovné instituce	225	25,9	297	36,0
5. především stát a společnost a potom Vy	4	0,5	3	0,4
6. škola za rozumový rozvoj, rozvoj citový a mravní je úkolem rodiny	155	17,8	150	18,2
7. nevím	2	0,2	4	0,5
Celkem	870	100,0	825	100,0

U čtyř následujících otázek (tabulka č. 2-6) pečlivě zvažte, jaký význam přisuzujete jednotlivým cílům při výchově svého dítěte:

Tabulka č. 2: Rozumovému rozvoji, vědomostem dětí, dosažení co nejvyššího vzdělání

Varianta odpovědi	1976		1997	
	n	%	n	%
1. malý, zanedbatelný význam	10	1,1	3	0,3
2. podprůměrný význam (zdaleka nejsou životní nezbytností)	35	4,0	78	9,5
3. průměrný význam	172	19,9	84	10,2
4. nadprůměrný význam (důležitý předpoklad pro život)	225	26,1	491	59,5
5. velice závažný, rozhodující význam	423	48,9	169	20,5
celkem	865	100,0	825	100,0

Tabulka č. 3: Tělesné šikovnosti, pracovním (manuálním) dovednostem

Varianta odpovědi	1976		1997	
	A	%	n	%
1. malý, zanedbatelný význam	1	0,1	8	0,9
2. podprůměrný význam (zdaleka nejsou životní nezbytnosti)	11	1,2	136	16,5
3. průměrný význam	116	13,2	148	17,9
4. nadprůměrný význam (důležitý předpoklad pro život)	204	23,5	505	61,3
5. velice závažný, rozhodující význam	540	62,0	28	3,4
Celkem	873	100,0	825	100,0

Tabulka č. 4: Mravní výchově, rozlišování dobra a zla, toho, co je správné (nesprávné), výchově k žádoucím mravním postojům a vlastnostem

Varianta odpovědi	1976		1997	
	n	%	n	%
1. malý, zanedbatelný význam	9	1,0	5	0,6
2. podprůměrný význam (zdaleka nejsou životní nezbytnosti)	16	1,8	28	3,4
3. průměrný význam	130	14,9	49	5,9
4. nadprůměrný význam (důležitý předpoklad pro život)	207	23,7	483	58,5
5. velice závažný, rozhodující význam	510	58,6	260	31,6
Celkem	872	100,0	825	100,0

Tabulka č. 5: Oblíbenosti mezi lidmi, obratnosti ve společenském vystupování, úspěšnosti v jednání s lidmi

Varianta odpovědi	1976		1997	
	n	%	n	%
1. malý, zanedbatelný význam	8	0,9	4	0,5
2. podprůměrný význam (zdaleka nejsou životní nezbytností)	16	1,8	40	4,8
3. průměrný význam	129	14,8	127	15,4
4. nadprůměrný význam (důležitý předpoklad pro život)	223	25,6	530	64,3
5. velice závažný, rozhodující význam	495	56,9	124	15,0
Celkem	871	100,0	825	100,0

Tabulka č. 6: Vztahu ke společnosti, k veřejnoprávním a politickým otázkám, k občanské angažovanosti ve veřejném dění

Varianta odpovědi	1976		1997	
	n	%	n	%
1. malý, zanedbatelný význam	11	1,3	50	6,1
2. podprůměrný význam (zdaleka nejsou životní nezbytností)	35	4,1	261	31,6
3. průměrný význam	136	15,8	352	42,7
4. nadprůměrný význam (důležitý předpoklad pro život)	208	24,1	152	18,4
5. velice závažný, rozhodující význam	472	54,7	10	1,2
Celkem	862	100,0	825	100,0

Tabulka č. 7 : Která výchova se Vám osvědčuje nejlépe, případně zaručuje podle Vašeho mínění a Vašich zkušeností nejlepší výsledky při výchově dětí

Varianta odpovědi	1976		1997	
	n	%	n	%
1. přísná	44	5,1	57	6,9
2. důsledná	583	67,3	400	48,5
3. shovívavá	130	15,0	205	24,9
4. laskavá	86	9,9	128	15,5
5. volná	23	2,7	35	4,2
celkem	866	100,0	825	100,0

Diskuse

Ke komparativnosti podmínek, ve kterých byly výzkumné sondy realizovány

Naše snaha o "stejnorodost" skupin respondentů (stejně sídlo školy, druh školy, počet respondentů, proporcionální zastoupení respondentů podle druhu školy, kterou navštěvovaly jejich děti, stejný způsob distribuce a sběru dotazníků...) byla limitována některými okolnostmi, souvisejícími především se změnami v naší společnosti a v jejich edukačních podmínkách. Například na všech třech základních školách, ke kterým měli respondenti prostřednictvím svých dětí (žáků) určitý vztah, došlo v posledním desetiletí k celé řadě změn, vztahujících se k výuce cizích jazyků, informatiky, rodinné výchovy, k aktivizujícím vyučovacím metodám, osobnostnímu rozvoji žáků atd.). I v malém vzorku tří základních škol se výrazně projevila tendence k dílčí odlišné profilaci vzdělávacích programů těchto škol. Jinými slovy, každá z těchto škol nabízí svým žákům něco navíc. Jedna z nich například rozšířenou výuku cizích jazyků (včetně krátkodobých výměnných pobytů žáků v zahraničí), druhá rozšířenou výuku informatiky a přírodovědných předmětů a třetí neobvykle pojatou dramatickou výchovu. Přitom nejde v těchto případech o nahodilé kampaně, ale o dlouhodobé záměry začleněné do promyšlených edukačních strategií těchto škol.

V případě středních škol, v jejichž spádové oblasti byla výzkumná sonda realizována, se projevily nejvýraznější změny na středním odborném učilišti připravujícím pro profese instalatéra, potrubáře, strojního zámečnicka a frézaře. Toto SOU Svazu výrobních družstev (dříve Destila) se sídlem ve Slavkově u Brna ve své původní podobě postupně zaniklo. O přípravu k profesím "černého řemesla" nebyl ze strany absolventů ZŠ, jejich rodičů a výrobních podniků zájem. Nástupnická Střední integrovaná škola připravovala v roce 1997 (v době konání výzkumné sondy) své žáky a studenty pro povolání prodavač, krejčí a manager. Střední odborné učiliště nábytkářské a gymnázium si svoje základní "studijně-profesní" zaměření zachovaly, i když i tyto školy (podobně jako zmíněné ZŠ) prošly fází závažných změn.

K dílčím výsledkům výzkumných sond

Mění se představy rodičů o míře rodičovské odpovědnosti za výchovu svých dětí? Tato otázka předznamenává diskusi k údajům v tabulce č.1 a zároveň k prvnímu z dílčích námětů výzkumného sdělení. Jedním z rysů demokratické společnosti je posilování významu rodiny jako výchovného činitele, spojovaného s rozhodující mírou zodpovědnosti rodičů za výchovu svých dětí (podrobněji viz Štřelec, 1995, str. 61-65). Změna v postavení rodiny (mezi institucemi ovlivňujícími výchovu dítěte) vyplývá také ze srovnání původního a stávajícího legislativního vyjádření tohoto vztahu. "O výchovu dětí pečují v nerozlučné jednotě rodiče, stát a společenské organizace" (viz Zákon o rodině č.94/1963 Sb., §30). Toto donedávna platné ustanovení, které v právním (i skutečném) smyslu relativizovalo dominantní edukační roli rodiny, bylo v roce 1998 Novelou zákona o rodině zrušeno. Novela v tomto smyslu pouze konstatuje: "Rozhodující úlohu ve výchově dětí mají rodiče" (viz §32). Je však třeba dodat, že v tomto jednoznačněji vyjádřeném postavení může rodina stěžít obstat, pokud bude odkázána jen na své vlastní síly a pokud se neseťká s potřebnou společenskou podporou.

Srovnáním údajů z roku 1976 s daty z roku 1997 vyplývá (viz tabulka č.1), že přibýlo respondentů (rodičů) s větším pocitem (vědomím) odpovědnosti za výchovu svých dětí. K tomuto závěru nás vede zřetelný nárůst počtu odpovědí u varianty č.1 a 4. Další detailnější informace, které by vypovídaly o hlavních a dílčích pohnutkách respondentů při výběru příslušných variant odpovědí, nemáme k dispozici. Můžeme se jen domnívat, že k těmto závěrům dospěli respondenti prostřednictvím širšího spektra vlivů. Kromě osobních zkušeností respondentů to mohl být například také vliv ekonomických, filozofických a dalších idejí, které v různých souvislostech poukazují na individuální zodpovědnost člověka za svůj životní osud. V případě dětí školního věku se vztahuje tato zodpovědnost do značné míry na jejich rodiče. Jsme si přitom vědomi toho, že konstatování rodičů o větší míře zodpovědnosti za výchovu svých dětí ještě neznamená vyšší kvalitu jejich výchovného působení. Mezi pozitivní tendence však zřejmě patří.

Další skupina otázek se vztahovala k cílům, které rodiče více či méně oceňují v souvislosti s výchovou svých dětí. U těchto položek byla aplikována metoda ratingu a posuzovací škály s pěti variantami nucené volby odpovědí. V souvislosti s údaji v tabulkách č.2-6 je třeba konstatovat, že se některá naše očekávání potvrdila a jiná rozchází s výsledky šetření. V souladu s našimi předpoklady se například projevil záporný posun v preferencích, které respondenti přisuzovali tělesným a manuálním dovednostem při výchově svých dětí (viz tabulka č.3). Tělesná šikovnost a pracovní (manuální) dovednosti se "přesunuly" v odpovědích respondentů z prvního místa v roce 1976 na předposlední (čtvrté) místo mezi cíli rodinné výchovy v roce 1997. Tuto tendenci nemůžeme považovat z celé řady pedagogicko-psychologických důvodů za pozitivní. Výrazný nárůst kladných odpovědí jsme předpokládali (v r.1997) při oceňování rozumového rozvoje, vědomostí dětí a dosažení co nejvyššího vzdělání (viz tabulka č.2) a dále v případě oblíbenosti mezi lidmi, podmíněné některými sociálně komunikačními dovednostmi (viz tabulka č.5). Oba tyto předpoklady nebyly výsledky našeho šetření jednoznačně potvrzeny. Vysokého ocenění respondentů se (v roce 1997) dostalo mravní výchově, rozlišování dobra

a zla a výchově dětí k mravním postojům. I když z tohoto zjištění nechceme vyvozovat dílčí spekulativní závěry, přiřazujeme tento údaj k tendencím pozitivním. K překvapivému zjištění se vztahují sumární výsledky o míře významu, který je respondenty přisuzován výchově dětí ke společenské, politické a občanské angažovanosti (viz tabulka č.6). Podobně jako v ostatních, také v tomto případě postrádáme další specifické (zejména kvalitativní) údaje, potřebné pro identifikaci komplexu příčin, které by mohly vést k objektivnější interpretaci výzkumných dat. Výrazný nárůst záporných preferencí má v tomto případě možná svoji příčinu v přirozené (podvědomé) reakci rodičů na téměř již zapomenuté praktiky politické, odborářské a jiné periodicky vyžadované a kontrolované participace občanů na minulém společensko-politickém uspořádání. Kromě toho nemůžeme pominout ani spolupůsobení "zklamanych nadějí" vyvolávaných aktuálním politickým děním a některé další vlivy. V širších sociálně-edukačních vazbách může být tato tendence považována za znepokojující. Zejména proto, že rozvíjení demokracie je nepochybně podmíněno také angažovanými postoji rodičů a jejich dětí k veřejnému a politickému dění.

Poslední otázka našeho souboru (viz tabulka č.7) se vztahovala ke stylům rodinné výchovy. Ze součtu odpovědí vyplývá, že výchovu přísnou a důslednou oceňovalo v roce 1976 - 72,4% respondentů a v roce 1997 - 55,4% respondentů. Shovívavý a laskavý vztah k dětem preferovalo ve svých odpovědích v roce 1976 - 24,9% respondentů a v roce 1997 - 40,4% respondentů. Ve výsledcích srovnávací výzkumné sondy se tedy projevil určitý posun k "liberálnějšímu" výchovným postojům rodičů. Také v tomto případě nemůžeme zřejmě vyloučit určitý vliv "haló efektu", působícího na rodiče prostřednictvím veřejně proklamovaných změn v přístupech k dítěti.

Závěrem můžeme konstatovat, že se ve výchovném působení rodičů na děti projevují tendence, které jsou důsledkem působení širšího spektra individuálně i společensky podmíněných vlivů. Dílčí výsledky naší srovnávací výzkumné sondy neumožnily proniknout do hlubších souvislostí těchto jevů. Ukazují však, že rodina patří k institucím, které se v poměrně krátkém časovém úseku změnila a nepochybně patří k prostředím, na které se výrazněji zaměřit také pedagogický výzkum.

Literatura

Novela Zákona o rodině č. 91/1998 Sb.

Střelec, Stanislav. Postavení rodiny mezi výchovnými činiteli. Pedagogická orientace 14/95, Brno: ČPdS, 1995, s.61-65.

Zákon o rodině č.94/1963 Sb.

AUTOR – KONTAKT:

Doc. PhDr. Stanislav Střelec, CSc.,

Katedra pedagogiky Pedagogické fakulty MU

Brno